

Textual Criticism of Persian Literature
University of Isfahan E-ISSN: 2476-3268
Vol. 14, Issue 3, No. 55, Autumn 2022

[10.22108/RPLL.2022.131026.1987](https://doi.org/10.22108/RPLL.2022.131026.1987)

[20.1001.1.24763268.1401.14.3.8.1](https://www.crossref.org/urn?url=urn:doi:10.22108/RPLL.2022.131026.1987)

(Research Paper)

An Introduction to Rasāyel-ul-Oshāgh and Investigation of Seyfi Neyshabouri's Method in Writing and Composing Persian Romantic Letters During 6th Hegira Century

Ehteram Rezaee*

Sakineh Gholampour Dehaki**

Abstract

Seyfi Neyshabouri, a 6th century literary man, has compiled the oldest complex of romantic letters known as "Rasāyel-ul-Oshāgh va Vasāyel-ul-Moshtāgh". He has provided one hundred letters in different subjects for all lovers to select their own appropriate one and send it for their beloved.

He has used of a way known as "sending convenants" (Ohud-e-Estersāl) to write friendly and romantic letters. The authors in this article have tried to introduce this work and, by referring to persian books on writing and composing techniques, especially those related to this work, discuss about the construction of letters included in it and its author's opinions on writing letters.

Findings showed that Seyfi has composed letters by considering elements such as preface (including title, citing God's name (Tasmiyeh), introduction or "Sadrnāme", prayer for the Prophet and its family), main context (including a part referred to "Ammā Baad" and main text) and conclusion of the letter. In conclusion, he has suggested that one may delete Tasmīyeh and poet's name, if he/she want to send a letter for his beloved.

Introduction

The study of letters and materials provided by Seyfi about letter writing help us to be acquainted with structure, conventions and techniques of letter writing during 6th century, before and after it.

Seyfi has written Rasāyel-ul-Oshāgh with an appropriate introduction about it's writing reason, defining love hierarchy and then one hundred romantic letters about different issues of lovers, and a conclusion. He has presented it to "Fakhr-ul-Moāli Mohammad ibn Mahmood ibn Zakariā".

This book is a functional work. So, its author's purpose has been for reader to send its letters for his/ her beloved by some modifications in them. The book is not written with a difficult and ornated prose and is not filled with arabic unacquainted words. Only introduction and first and second letters as well as the start of some letters are ornated.

One major characteristic of this work is using of Khorasani style poems as an example. This has turned it to a precious treasure of poems attributed to the time before the Mogul attack.

* Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Theology and Humanities, Payame Noor University, Shahindaj, Iran (Corresponding Author Email: em12_rezaee@yahoo.com)

** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Joybar Branch, Iran

Principles of writing romantic letters in Rasāyel-ul-Oshāgh

Totally, letters included in Rasāyel-ul-Oshāgh have three main parts: introduction, main text and concluding remarks. These parts have the following sections:

1. the letter's start (Rokn-e-Sadr-e-Maktoob):

Sadr-e-Maktoob or written start is the first section of a letter and is seen within written literary works through prayer sentences, praise and citing addressee's features, poetical and rhythical phrases, description of spring and autumn, and persian and arabic poems. Subsections are:

1) The letter title: title has been referred to as the first part of the letter involving name and nickname of the addressee and the letter writer. Seyfi has avoided from citing words such as sender and receiver and has provided the letters' subject in title. However, the work's concluding remarks involves weighted and interesting suggestions for readers to modify letters by citing sender and receiver name.

2) Tasmīyeh (bi-smi llāhi rahmāni r-rahīm): the phrase "bi-smi llāhi rahmāni r-rahīm" (means "in the name of god, the compassionate, the merciful") is appeared at the start of all letters and then sentences such as "va bi-hil houl val ghovvah" (by the movement and power of God), "va bi-hil ghovvah" (by the help of God) and "va bi-hil Avn" (by the assistance of God) are added to it.

At the end of the book, he has stated: "starting a letter with "bi-smi llāhi rahmāni r-rahīm" isn't a common principle of letter sending (Estersāl); so, one who want to send a letter for his beloved is better to delete it."

It seems that by Estersāl he means friendly and informal letters known as "Ikhvāniāt" which have not been started by Tasmīyeh or God praise. The reason is the value the Muslim consider for using of "bi-smi llāhi rahmāni r-rahīm".

3) introduction or Sadrnāme: one major principle in letter writing has been paying attention to using of nicknames. All letters in Rasāyel-ul-Oshāgh are started by citing or praying for a beloved one.

4) prayer for Holy Prophet and his family: most times, the author uses phrase "be haghe Mohammad va āleh" (means "for the sake of Mohammad and his family") at the end of introduction of letters. Sometimes he has used of swearing sentences (sentences in which one take an oath).

2. Main text (Rokn-e-Sharh-e-Ishtiāgh)

This section includes the following subsections:

1) the letter extension (Ammā Baad): all letters except for some are continued by an addressing phrase as "Ammā Baad..." (means "anyway") and then comes main text of letter.

2) main text of letter: this subsection involves the major part of letters. Rasāyel-ul-Oshāgh have a climate similar to odes (lyric poems) which may be attributed to the author's interest in lyric poems.

A characteristic of all letters is their context explaining function, events, and mutual behaviour of lovers. The author's opinion about mutual romantic relationships is a realistic one influenced by the public culture.

In letters ordering, Seyfi considers a certain sequence and tries to discuss about subjects only once a time from both lover and beloved perspectives.

3. Conclusion (Rokn-e-Khatm-e-Maktoob):

Letters are ended by a conclusion. Almost all letters (in except of letters No. 21, 34, 49, 91, and 99) have a hemistich, a couplet(s) in their end. These couplets or hemistiches are in continuation of the letters' subject.

Conclusion

Analysis of Rasāyel-ul-Oshāgh and Seyfi's suggestions at the end of the book showed that:

1- Rasāyel-ul-Oshāgh includes one hundred letters about lovers and their mutual issues which put Occurrence school of versifying in the mind of readers.

2- studying letters and looking at the author's cues in conclusion part indicates that he has composed them considering elements such as preface (including title, Tasmīyeh, introduction, and praying for Prophet), main text (including a part known as "Ammā Baad" and the letter text) and conclusion. Seyfi have tried to discuss about issues once a time from both lover and beloved perspectives.

3- Seyfi has regulated his book structure by including introduction (preface), main text and conclusion parts. He has obliged himself to cite the poets' name as much as possible and wants readers to cite their name if it is dropped unintentionally. Also, he has started all letters by citing God's name; but in conclusion he emphasizes that to use of these letters, one may delete this phrase and suggests that it is better to remove the poets' name as it is common in letter writing.

Keywords: romantic letters, Rasāyēl-ul-Oshāgh va Vasāyēl-ul-Moshtāgh, Seyfi Neyshabouri, Sending Covenants

References

1. Azar, A. (2001) *Arabic to Persian culture*. The tenth edition. Tehran: Ney Publishintion.
2. Alnamouse Alkhvary, H. (2004). *Tofehie Jalalieh*. Thesis of Ghanbar Ali Roodgar, supervised by Hadi Alemzadeh and Hossein Ghare Chanloo. Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran.
3. Arozye Samarkandi, A. (1996). *Ghahare Maghaleh*. By Dr. Mohammad Moin. Jami Publications.
4. Awfi, M. (1983). *Lobabol Albabe*. Thanks to Edward Brown. First Edition. Fakhr Razi Bookstore.
5. Baghdadi, B. (2006). *Transfer to send. Corrected by Ahmad Bahmanyar*. Publication of Asatir.
6. Bayhaqi, A. (1996). *History of Beyhaqi*. Corrected by Ali Akbar Fayyaz. Introduction and list of words by Mohammad Jafar Yahaghi. Third edition. Ferdowsi University of Mashhad Publications.
7. Ibn Manzoor, A. (1996). Arabic language. Volume 11, Beirut.
8. Gavan, kh. (2002). *Monazero Alensha*. Correct Masoumeh Mine. Tehran: Academy of Persian Language and Literature.
9. Gorgani, F. (2011). Weiss and Ramin Poems, Nik Farjam Publications.
10. Jahanbakhsh, J. (2020). "*Ferdowsi Dar Rassye Aloshaq*". Research Ayne Quarterly. Thirty-first year, third year, August and September, pp. 253-256.
11. Khaqani, A. (1971). *monsha'at*. Corrected by Mohammad Roshan. University of Tehran.
12. Khatibi, H. (1987). *Prose in Persian literature*. Tehran: Zavar.
13. Mihani, M. (1996). *Dasture Dabyri*. Edited by Seyed Ali Razavi Bahabadi. Bahabad Publications.
14. Nakhjavani, M. (2016). *Dastuore Alkateb fi Taaine Almarateb*. Edited by Ali Akbar Ahmadi Darani. Tehran: Written Heritage.
15. Razi, S. (1936). *Almojam fi Maiir Ashare Ajame*. Edited by Muhammad bin Abdul Wahab Qazvini. Publisher: Majles.
16. Rabiee, S. (2012). *Encyclopedia of Persian Language and Literature*. Under the supervision of Ismail Saadat. Seifi Neyshabouri entrance. Tehran: Academy of Persian Language and Literature, Volume 4, pp. 75-76.
17. Saifi Neyshabouri, M. (2020). *Rasael Aloshaq Va Vasail Almoshtaq*. By the efforts of Javad Bashari. Dr. Mahmoud Afshar Publications in collaboration with Sokhan Publications.
18. Sanai, M. (1962). *Makatib*. By the efforts of Nazir Ahmad. Aligarh Publications India.
19. Shamisa, S. (2013). *Sabkshnasy of prose*. Second edition of the second edition. Published by Mitra.
20. Sheikh Al-Hakmaei, E and Shoaib Omrani, M. (2020). *Tahavol dar Adabe Ketabat va Tarassol*. Dr. Mahmoud Afshar Publications in collaboration with Sokhan Publications.
21. Safa, Z. (1993). *History of literature in Iran*. Volume 2. Ferdowsi Publications.
22. Samahat, Soheil (2004). *Alghmoso Almonbaset*. Tehran: Green Cream.
23. Sahraei, Q and Hassani Jalilian, M and Piranpour, (2011). "*Research in the Letters of Ferdowsi Shahnameh*". Literary textual research. Winter 1390, p. 50, pp. 133-157.
24. Vahed, A. (1999). "*Persian translation and composition from the beginning to the sixth century*". Faculty of Literature and Humanities. Tabriz, pp. 121-166.
25. Vahed, A. (2010). "*Makatibe Divany and its customs in the Seljuk era*". History of Iran after Islam. First year, first issue, autumn and winter 89, pp. 161-181.

26. Watabe, R, (2000), "*A study on the structure of collections of secretarial sources and the evolution of writing rituals in the Mongol period*", *Book of the Month of History and Geography*, Vol. 32, pp. 28-41.

فصل نامه علمی متن شناسی ادب فارسی

سال چهاردهم

شماره سوم (پیاپی ۵۵)، پاییز ۱۴۰۱، ص ۹۹ - ۱۱۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۸/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۰

 [10.22108/RPLL.2022.131026.1987](https://doi.org/10.22108/RPLL.2022.131026.1987)
 [20.1001.1.24763268.1401.14.3.8.1](https://crossref.org/urn:10.1001.1.24763268.1401.14.3.8.1)

(مقاله پژوهشی)

معرفی رسائل العشاق و بررسی شیوه سیفی نیشابوری در آداب کتابت و انشای نامه‌های عاشقانه فارسی در سده ششم هجری

احترام رضایی؛ * سکینه غلام‌پور دهکی **

چکیده

سیفی نیشابوری، از ادبای سده ششم، قدیمی‌ترین مجموعه نامه‌های عاشقانه فارسی را با عنوان *رسائل العشاق و وسائل المشتاق* فراهم کرده است. او در این اثر، صد نامه در موضوعات مختلف عشقی ترتیب داده است تا هر گرفتار عشقی به اقتضای شرایطش یکی از آنها را برگزیند و برای معشوق یا محبوب یا مخدوم خویش بفرستد. او برای نگارش نامه‌های صمیمانه و عاشقانه، از اصول و شیوه‌ای موسوم به «عهد استرسال» سخن می‌گوید. نویسندگان این مقاله کوشیده‌اند ضمن معرفی این اثر، با مراجعه به متون فن ترسل و منشآت موجود در ادب فارسی، به‌ویژه آثار نزدیک به روزگار سیفی، ساختار نامه‌های *رسائل العشاق* و نیز برخی آرای وی در نگارش نامه‌های عاشقانه (عهد استرسال) را بررسی کنند. این بررسی‌ها نشان می‌دهد سیفی ساختار نامه‌ها را با توجه به ارکانی مانند ابتدای نامه (شامل عنوان نامه، تسمیه، مقدمه یا صدر نامه، دعای بر پیامبر اکرم و آل او)، رکن کلام (شامل اما بعد و متن نامه) و رکن خاتمه تنظیم کرده است. همچنین خود را موظف کرده است در شواهد شعری تاحد امکان به نام شاعر اشاره کند؛ البته در خاتمه آورده است که هرگاه شخصی بخواهد یکی از این نامه‌ها را برای معشوق یا محبوب بفرستد، لازم است «تسمیه» را از ابتدای آن بردارد؛ شاید به این دلیل که این عنوان، اجل از آن است که در ابتدای هر نامه‌ای قرار بگیرد. سپس احتمالا برای ایجادنشدن خلل در پیوستگی کلام سفارش می‌کند در رونویسی و ارسال نامه‌ها، نام شاعران حذف شود؛ همانگونه که معمول مراسلات است.

واژه‌های کلیدی

نامه‌های عاشقانه؛ *رسائل العشاق و وسائل المشتاق*؛ سیفی نیشابوری؛ عهد استرسال

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده الهیات و علوم انسانی دانشگاه پیام نور، شاهین‌دژ، ایران (نویسنده مسئول)،

em12_rezaee@yahoo.com

** استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد جویبار، ایران، ghsekineh@yahoo.com

۱- مقدمه

نویسندگان و منتقدان همیشه به منشآت و ترسلات، یکی از شاخه‌های اصلی نثر فارسی، توجه داشته‌اند. «در سده‌های پنجم تا پایان هفتم و پیش از حمله مغول، فن انشا و دبیری به زبان فارسی شکل کاملی گرفت و نویسندگان تألیفات خود را در این فن به صورت مجموعه‌های منشآت و آثار راهنمایی کتابت و آثار ادبی دیگر آغاز کردند» (واتابه، ۱۳۷۹: ۲۹). مکاتیب و منشآت دیوانی و اخوانی ساختار مشخصی داشتند. این چهارچوب‌ها در کنار معرفی انواع نامه‌ها و منشآت و نام‌های متعدد و متفاوت آنها و... در آثار ارزشمندی مانند *چهار مقاله* عروضی سمرقندی و *دستور دبیری* تألیف محمد بن عبدالخالق میهنی (متوفی بین سال‌های ۵۷۶-۵۸۵) - اولی به صورت اشاره و دومی به صورت مبسوط - نوشته شده است؛ البته در سده‌های بعد نیز در آثارى مانند *دستورالکاتب*، *تحفه جلالیه*، *مناظر الانشاء*، *التوسل الی الترسل* و... به اصول نگارش مکاتیب و منشآت و نیز بیان نکاتی در این باره پرداخته شده است.

۱-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش

تاکنون در معرفی *رسائل العشاق* و شیوه نگارش نامه‌های عاشقانه در آن، پژوهشی انجام نشده و مقاله حاضر نخستین پژوهش در این زمینه است. بررسی متن نامه‌ها و مطالبی که سیفی درباره نامه‌نگاری ذکر کرده است، به ما کمک می‌کند تا با ساختار، آداب و فنون نامه‌نگاری در سده ششم و قبل و بعد آن بیشتر آشنا شویم.

۲-۱ پیشینه پژوهش

مکاتیب و منشآت بخش مهمی از متون ادبی را تشکیل می‌دهند؛ بنابراین در این زمینه، مطالبی در آثاری مانند *سبک‌شناسی نثر ملک‌الشعرا بهار*، *فن نثر در ادب پارسی* از حسین خطیبی، *سبک‌شناسی نثر تألیف سیروس شمیسا* گرد آمده است. در موضوع نامه‌های عاشقانه نیز می‌توان به ده نامه‌ها به‌ویژه ده نامه موجود در *منظومه ویس و رامین* و نیز نامه‌های عاشقانه موجود در *منظومه خسرونامه* اشاره کرد.

مقالات بسیاری نیز به بررسی مکاتیب و منشآت فارسی پرداخته‌اند؛ از آن جمله است:

- کتابشناسی توصیفی منشآت، مکاتبات و نامه‌ها، نصرالله صالحی، ۱۳۸۰.
- «دبیری و نویسندگی ۱-۶»، محمدتقی دانش‌پژوه، ۱۳۴۹-۱۳۵۰.
- «ترسل و نامه‌نگاری در ادب فارسی»، فیروز مردانی، ۱۳۷۷.
- «ترسل و انشای فارسی از آغاز تا قرن ششم»، اسدالله واحد، ۱۳۷۸.
- «تاریخچه منشآت در ادب فارسی»، مهدی مهدی‌زاده، ۱۳۷۸.
- «نگاهی به نامه‌نگاری در ادبیات عربی و تأثیر آن بر فن ترسل فارسی»، سید محمد صاحبی، ۱۳۸۸.
- «سیری در ترسل و نامه‌نگاری (بررسی کتاب *التوسل الی الترسل*، اثر بهاء‌الدین بغدادی)، محبوبه شمشیرگرها، ۱۳۸۹.

- «تحلیل ده نامه فارسی از دیدگاه انواع ادبی»، محبوبه خراسانی و فریده داوودی‌مقدم، ۱۳۹۰.
- «پیشینه ترسل و نامه‌نگاری در ایران از آغاز تا قرن ششم هجری»، علی رضائی، ۱۳۹۲.
- «بررسی سبکی نثر ترسل و انشا در عصر صفوی با تأکید بر نامه نامی»، حمید رضائی و محمدابراهیم ایرج‌پور و زهرا نوربخش، ۱۳۹۳.

- «ترسل در عصر تیموری»، سید امیر جهادی، ۱۳۹۴.

- بررسی جایگاه منشآت و منشآت‌نویسی در ایران تا پایان قرن هشتم هجری، هادی عارفی، ۱۳۹۴.

- «نامه‌های عاشقانه در مشهورترین منظومه‌های غنایی ادب فارسی»، سمانه جعفری، ۱۳۹۵.

- «سیر تکاملی منشآت در ادبیات فارسی»، هادی حیدری‌نیا و نوشین لاری‌پور و خدیجه پاک‌سرشت، ۱۳۹۶.

از رسائل العشاق در مقاله «برخی ابیات فارسی از سده چهارم و اوایل سده پنجم هجری در چند مأخذ کهن» نوشته جواد بشری (منتشرشده در فصلنامه کهن‌نامه ادب پارسی، سال دهم، ش اول، بهار و تابستان ۱۳۹۸) صحبت به میان آمده است؛ در مقاله‌ای دیگر با عنوان «فردوسی در رسائل العشاق» (منتشرشده در فصلنامه آینه پژوهش سال سی و یکم مرداد و شهریور ۱۳۹۹) جويا جهانبخش به بررسی برخی اشعار فردوسی پرداخته که در این کتاب آمده است. نکته جالب اینکه نویسنده این مقاله، سیفی نیشابوری را از آن دست نویسندگانی دانسته که با دریافت مبالغی به رفع سفارش جوانان دلخوش روزگار خویش می‌پرداخته است (جهانبخش، ۱۳۹۹: ۲۵۶). به نظر می‌رسد این مطلب برداشت شخصی نویسنده مقاله باشد؛ زیرا در کلام سیفی نه از دریافت مزد در مقابل نگارش نامه سخن گفته شده و نه اسمی از جوانان بی‌نیاز و دلخوش به میان آمده است.

۲- معرفی نویسنده و اثر

۱-۲ سیفی نیشابوری

نویسنده رسائل العشاق و وسایل المشتاق در لباب‌الالباب و به نقل از آن در تاریخ ادبیات در ایران، علی بن احمد سیفی نیشابوری معرفی شده است (عوفی، ۱۳۶۱، ج ۲: ۱۵۹؛ صفا، ۱۳۷۲، ج ۲: ۶۲۶)؛ اما در مقدمه خود رساله، نام نویسنده «ابوالمعالی مسعود بن احمد السیفی نیشابوری» آمده است (سیفی، ۱۳۹۹: ۳-۲).

صاحب لباب‌الالباب، درباره وی و کتابش نوشته است: «سیفی که سیف بیان او را رکاکت نبود و عقل را از سماع لطف او ملالت نی نظمش با نظام و نثرش با قوام و تألیفی ساخته است به صد عشق‌نامه که عاشق به معشوق نویسد در معانی و احوال که میان عاشق و معشوق افتد در غایت لطف آمده است و مقبول فضلاء و پسندیده امثال است» (عوفی، ۱۳۶۱: ۳۵۹-۳۶۰؛ نیز رک. ربیعی، ۱۳۹۱: ۷۶).

سیفی نیشابوری دارای طبع شعر و علاقه‌مند به غزل و مضامین غزلی و نیز قصاید مصنوع بوده است. شمس قیس رازی در ضمن بحث صنعت اعنات، این چند بیت را از یک قصیده او - که در هر مصراع آن «سنگ» و «سیم» ملتزم شده - آورده است:

ای نگار سنگ‌دل ای لعبت سیمین‌گذار

در دل من مهر تو چون سیم در سنگین حصار

سنگ‌دل یاری و سیمین بر نگار و مهر تست

همچو نقش سیم و سنگ اندر دل من پایدار

من چو سنگم سلب در عهد و تو چون سیمی دو روی

ز آن چو سیم از سنگ ناکامم برفتی از کنار

تا من ای سنگین دل سیمین بر نامهربان
 همچو سیمم با تو صافی همچو سنگم بردبار
 گاه بر سنگم زنی چون زرّ و جویی نقش سیم
 گه زنی سنگ و مرا چون سیم و زر گیری عیار
 رحم کن منگر به بی‌سنگی و بی‌سیم من
 زآنکه سنگ آن را بود کز سیم و زر دارد یار
 (شمس قیس رازی، ۱۳۱۴: ۲۸۴)

۲-۲ رسائل‌العشاق و ویژگی‌های آن

رساله‌العشاق در یک مقدمه به‌جا و شایسته در علت نگارش اثر و تعریف مراتب محبت، صدنامه عاشقانه در وقایع مختلف میان عاشق و معشوق و یک خاتمه نگارش یافته است. آنگونه که در مقدمه آمده است، نویسنده این اثر را به نام «فخرالمعالی محمد بن محمود بن زکریا» ثبت کرده است (سیفی نیشابوری، ۱۳۹۹: ۳).

در این مقدمه، نویسنده درباره توانایی شعری خود نوشته است: «چون ایزد تعالی به فضل و کرم خویش مرا طبع شعر ارزانی داشت، میل من به هیچ نوع از انواع اشعار زیادت از آن نبود کی به غزل و از انشاد و انشاء من بیشتر غزل یافته شود که در غزل اوصاف وصال و فراق و جنگ و صلح و وفا و جفا و امثال و اقران آن بسیار آید» (همان: ۳).

سیفی کم‌کم درمی‌یابد که با موضوع تغزل انس و الفت بیشتری دارد؛ تا آنجا که افزون‌بر نامه‌های عاشقانه‌ای که برای خویش می‌نویسد، گاه دوستانی هم به او مراجعه می‌کنند تا برایشان نامه بنویسد. در ادامه مقدمه می‌خوانیم: «هرگاه که عشق نامه‌ای از جهت خویش یا از بهر دوستی که اقتراح کردی انشاء کردمی موافق آمدی که طبع و خاطر من به این نوع گستاخ شده بود و الفت گرفته. پس چون حال چنین بود خواستم که در این معانی رسائلی انشاء کنم و آن را رسائل‌العشاق و رسائل‌المشتاق نام نهم بر وقایعی که حادث شود» (همان).

به این ترتیب علاقه سیفی نیشابوری به موضوعات غزلی از یک‌سو و اهتمام وی برای نوشتن عشق‌نامه‌هایی برای خویش و دیگران، سرانجام او را بر آن می‌دارد که مجموعه‌ای از نامه‌های عاشقانه فراهم آورد تا هرکس بخواهد نامه‌ای به معشوق، محبوب یا مخدوم خویش بنویسد، از میان این نامه‌ها به اقتضای واقعه خویش یکی را برگزیند و ارسال کند. رساله‌العشاق به‌تازگی به‌صورت نسخه برگردان دست‌نویس به همت جواد بشری به بازار کتاب عرضه شده است. در پایان کتاب، فهرست اشخاص و ابیات کتاب به‌صورت الفبایی منظم شده است. به نظر می‌رسد این فهرست با بی‌دقتی و شتابزده انجام شده باشد؛ زیرا برخی از ابیات فهرست‌شده خوانش و ضبطی غلط دارند. احتمال می‌رود این بی‌دقتی در ذکر نام دقیق سیفی نیشابوری بر روی جلد اثر هم وجود دارد؛ درحالی‌که عنوان مؤلف در مقدمه - همانگونه که اشاره شد - «ابوالمعالی مسعود بن احمد» آمده است، بر روی جلد نام «علی بن احمد» را می‌بینیم.

به هر حال رساله‌العشاق و رسائل‌المشتاق اثر بسزا و بسیار مهمی است و جای آن دارد که از جهات سبک‌شناسی، جامعه‌شناسی و... بررسی و تحلیل شود.

این رساله «دستورالعمل و سرمشقی است از برای نگارش نامه‌های عاشقانه که نویسنده سخنداناش در آن یکصد نامه عشقی زیبا با نثر فارسی آبدار، ادیبانه و مزین به اشعار ممتاز شعرای بزرگ آورده» (جهانبخش، ۱۳۹۹: ۲۵۵). البته این رساله

اثری کاربردی است و هدف نویسنده آن بوده است که مخاطب بتواند با کمی تغییر، نامه‌ای از این مجموعه را برای ممدوح یا معشوق یا مخدوم خویش بفرستد؛ به همین سبب مانند ترسلات روزگار مؤلف، دارای نثری دشوار و متکلف و سرشار از آرایه‌های ادبی و لغات ناآشنای عربی نیست. در این میان تنها مقدمه و نامه اول و دوم و گاهی بخش‌های آغازین هر نامه، متکلفانه نوشته شده است.

از منظر ادبی در کاربرد صورخیال، تشبیه به‌ویژه اضافه تشبیهی بیشتر از بقیه دیده می‌شود. سیفی از استعاره هم بهره برده است؛ به‌ویژه بارها از صنعت تشخیص برای عناصری مانند دل، جان، دیده و زبان استفاده کرده و زبان حال آنها شده است. مانند «... سلطان ظالم و پادشاه جابر که او را عشق گویند تاختن آورده است و تن و جان و دل و دیده را اسیر کرده و بنده برگرفته ولیکن بستر (!؟) نهاده این را به تازیانه بلا همی‌زند و آن را به آتش عشق عذاب همی‌نماید نه این را پرواست که تدبیر خویش کند و نه آن را دل بار همی‌دهد که راه گریز گیرد و هر دو محبوس و مضطرب مانده» (سیفی نیشابوری، ۱۳۹۹: ۴۶-۴۷).

اغلب جملات، کوتاه و مزین به انواع سجع به‌ویژه سجع متوازن هستند. در آغاز نامه‌ها، گاهی نویسنده در آوردن انواع سجع افراط کرده است؛ مانند «همه سعادت و سلامت آن زیبا خلق نیکو خلق، خوب صورت پسندیده سیرت، آراسته منظر پیراسته مخبر که خلقش از خلق نیکوتر است و سیرتش از صورت زیباتر و منظرش از مخبر لطیف‌تر و مخبرش از منظر» (همان: ۲۳۶).

سیفی از آیات و احادیث، سخنان حکما و بزرگان، ضرب‌المثل‌های فارسی و عربی برای تزئین، تکمیل و متمیم کلام بهره برده است. از جمله مثل‌های استفاده‌شده او می‌توان به این شواهد اشاره کرد: «در بند سگی بودن بهتر از آنک در بند خویش» (همان: ۱۷)؛ «تیر که بر نشانه خواهد آمد آن را بهانه نباید» (همان: ۳۳)؛ «المستحق محروم» (همان: ۳۵)؛ «لاف از کیسه خویش بتوان زد و تیر از جعبه خویش بتوان انداخت» (همان: ۱۰۷). در اغلب اوقات نیز استفاده از تمثیلات پی‌درپی برای بیان یک موضوع، بر زیبایی و در عین حال اطناب سخن افزوده است؛ برای مثال در پرهیز از صحبت ناجنس در نامه پنجاه‌ویکم آورده است: «مرد دانا هرگز خر لنگ را با اسب راهوار بر یک طویله نبندد و روباه ماده را با شیران شرز به آخور نیارند و بوم منحوس را با همای فرخنده در یک خانه نگذارند و باز سپید شکاری را با کوف و کرکس بر دست نگیرند و گنجشک ضعیف را با طوطی ناقص در قفس نکنند و دیو لعین را با فرشته روحانی بر دفتر صورت نگارند و حورالعین بهشتی را با غول بیابانی بر سفره نشانند» (همان: ۲۳۳-۲۳۴).

از ویژگی‌های برجسته رسائل العشاق استفاده از اشعار شاعران سبک خراسانی برای شاهد و مثال است. محمود گاوآن در اهمیت استفاده از شعر در رقع نوشته است: «اولی آن است که عروس عرض مقصود ملبوس لباس نظم باشد، اعم از آنکه خاص مرسل باشد یا از آن غیری. اما خاصه، اولی است؛ زیرا که مظهر فضل مرسل است و اگر از آن غیری باشد در محل نوشتن، از گفتن آن شاعر که گفته است بهتر می‌نماید» (گاوآن، ۱۳۸۱: ۲۲۲). میهنی هم درباره درج شعر در نامه شرایطی آورده است: «اشعار تر و آبدار و پرحرمت به کار دارد؛ و لکن نه بر وجهی کی سخن گران شود؛ بلکه جایی که سخن لایق بود و بر طریقی کی سبک آید و اگر یک بیت را مجال نیارود بر مصراعی اقتصار کند کی خفت مر سخن را دربایسته‌تر از شعر و آرایش» (میهنی، ۱۳۷۵: ۳۷).

سیفی برای توضیح کلام خویش از ۱۴۸۲ بیت از اشعار شاعران برجسته یا گمنام فارسی و گاه عربی مانند فخرالدین اسعد گرگانی، سنایی، فریدالدین عطار (صاحب خسرونامه)، ابوالفرج رونی، ابن طلحه، سنجری، عسجدی، مهستی،

عمادی غزنوی، ابونواس و نیز خود (سیفی نیشابوری) استفاده کرده است. هدف او از ذکر این اشعار، اغراضی مانند بیان حال، تکمیل معنی، تشبیه و تمثیل، خروج از موضوعی و شروع موضوع دیگر، توضیح یا تأکید و یا تأیید است. این رقم، *رسائل‌العشاق* را به گنجینه‌ای ارزشمند از اشعار قبل از حمله مغول تبدیل کرده است. بررسی این ابیات نشان‌دهنده تأثیر عمیق ویس و رامین فخرالدین اسعد گرگانی و *خسرونامه* فریدالدین عطار بر محتوای *رسائل‌العشاق* است. در این میان نزدیک به ۲۵۰ بیت متعلق به مثنوی ویس و رامین به‌ویژه ده نامه آن است. این ده نامه که میان ویس و رامین رد و بدل شده، عبارت‌اند از: در صفت آرزومندی و درد جدایی؛ دوست را به یاد داشتن و خیالش را به خواب دیدن؛ اندر بدل‌جستن به دوست؛ خشنودی‌نمودن از فراق و امیدبستن بر وصال؛ اندر جفا بردن از دوست؛ اندر نواختن و خواندن دوست؛ اندر گریستن به جدایی و نالیدن به تنهایی؛ اندر خبر دوست پرسیدن؛ در شرح زاری‌نمودن و اندر دعا کردن و دیدار دوست خواستن (گرگانی، ۱۳۹۰: ۱۹۱-۲۰۶). گویا سیفی از این موضوعات و مباحث مطرح‌شده در آنها، الگو گرفته است. حدود پنجاه بیت از ابیات موجود *رسائل‌العشاق* نیز مربوط به *خسرونامه* به‌ویژه مکاتبات گل و خسرو با هم است که نویسنده به تناسب موضوع، از آنها برای تکمیل کلام استفاده کرده است.

گفتنی است سیفی از دو منظر به اثر خویش نگریسته است؛ از یک منظر، برای او *رسائل‌العشاق* اثری است که برای آیندگان به یادگار می‌ماند؛ بنابراین از آن با عنوان «کتاب» سخن می‌گوید. پس می‌کوشد با ذکر نام شاعرانی که به ابیات و اشعارشان استشهاد کرده است، به تألیف خویش اعتبار بیشتری بخشد و آن را کامل‌تر کند؛ بنابراین از خوانندگان طلب می‌کند: «از اشعار آنچه درین رسائل درج شده است بعضی آن است که مرا معلوم نبوده است که قایل آن کیست اگر کسی را معلوم باشد اجازت است که نام قایل بر حاشیه کتاب بنویسد و بدان ننگرند و اثبات کنند» (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۸۴-۳۸۵). از منظر دیگر *رسائل‌العشاق* مجموعه‌ای از صد نامه است که هر اهل عشقی اجازه دارد نامه‌ای از آن را برگزیند و به عاشق یا معشوق خویش بفرستد. در این صورت ذکر نام شاعر چه اهمیت دارد؛ به‌ویژه آنکه ممکن است در محتوای کلام و پیوستگی سخن اختلال ایجاد کند. به همین دلیل در خاتمه می‌نویسد: «بر نامه و مراسله نام شعرا بر هیچ‌جای ننویسند نه بر حاشیه و نه در میانه» (همان: ۳۸۵).

بررسی منشآت و نامه‌های برجای‌مانده در زبان فارسی نشان می‌دهد که در آن متون نیز هرگاه نثر به نظم درآمیخته، نام شاعر ذکر نشده است؛ مگر آنکه شاعر مانند سنایی و خاقانی خود نویسنده نامه باشد که در این صورت برای حفظ هویت خود و شعرش با جملاتی مثل «در این معنی به نظم بازگفته‌ام» (سنایی، ۱۳۴۱: ۵۷)، «این قطعه را هم گفته‌ام» (همان: ۴۹)، «این بیت شاهد حال بی‌حال ساخته‌ام» (همان: ۳۴) به ثبت شعرش پرداخته است.

از مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی نثر *رسائل‌العشاق* عبارت است از:

استفاده از لغات عربی مثل فجور، استدراج، رخصت، تصدیع، تهرب، مسدد، معقد، ممشوق، خیول، نعات، طایع، نکال، انقباب، اسهاب، تمدح و...؛ به‌کاربردن لغات، حروف اضافه مرکب و افعال ساده یا مرکب یا عبارت فعلی که در این سده کاربرد داشته‌اند و امروز کهنه به شمار می‌روند؛ مانند بنه‌گاه، پنداری، همگنان، نامردمی، نامرعی، بلی (بله)، ازبهر آنک، به امضاء رسانیدن، خواندن گرفتن، از جای برآمدن، به حاصل آوردن، اصفا واجب‌داشتن، استماع فرمودن و...؛ کاربرد کهن شیوه نگارش واژه‌ها مانند سیوم (سوم)، نبشته (نوشته)، اومید (امید)، ازبهر آنک (ازبهر آنکه)؛ استفاده از فعل مرکب مجهول (کاربرد صفت مفعولی از مصدر کردن + شد/ آمد) مانند یاد کرده شد، غارت کرده شد که بسیار دیده می‌شود؛ استفاده از می و همی به هر دو شکل؛ استفاده از ترکیبات خاصی مانند براطلاق، القصه، بر بدیهه، بر این جمله،

فی الجمله و... که در متون داستانی این دوره به‌ویژه کلیله و دمنه هم بسیار یافت می‌شود؛ آوردن واو عطف در آغاز کلام مانند «و این بنده مجنون از لیلی روزگارست و چون وامق عاشق عذرای زمانه» (سیغی، ۱۳۹۹: ۲۷)؛ بهره‌گیری از یای استمراری و یای بیان شرط و رؤیا و... در پایان افعال مانند «دیده همی‌گوید کاشکی من به‌جای گوش بودمی تا با اوصاف آن جمال تلذذی می‌یافتم و دل همی‌گوید چه بودی اگر مرا به مقام دیده قبولی بودی تا به او امید مشاهده آن نگار ارتیاحی محصل می‌کردمی» (همان: ۲۲)؛ کاربرد «که تعلیل»؛ ارجاع «او» و «وی» به غیرجاندار؛ استفاده از رای فراموش‌شده یا رای نهادی در جملات مجهول مانند «تخم محبت را به آب وفا تربیت کرده آید و شاخ مودت را به آفتاب صفا تقویت داده شود» (همان: ۳۷-۳۸). گفتنی است بررسی این همه ویژگی مستلزم مجالی گسترده و مقاله‌ای مجزا است.

۳-۲ نشانه‌های خطی اثر

مهم‌ترین ویژگی‌های کتابت این اثر عبارت است از:

۱. سه حرف فارسی «گ»، «پ»، «چ» در همه‌جا به ترتیب به صورت «ک»، «ب»، «ج» آمده است؛ مانند بندکان (بندگان)؛ بای و جاهت (پای و جاهت)؛ جون (چون).
۲. حرف «ژ» اغلب به صورت «ژ»، و گاه به صورت «ز» به کار رفته است؛ مانند پژمرده؛ تیغ کژ؛ نیام کژ.
۳. نوشتن «ی» نکره یا وحدت به صورت «ء»: واقعه (واقع‌های)؛ درجه (درج‌های).
۴. استفاده از همزه به جای «ی»: سویداء دل (سویدای دل)؛ مولاء راغب (مولای راغب).
۵. تشمت در نوشتن مد در آ، اغلب مد در «آ» حذف شده است؛ به‌ویژه زمانی که کلمه شروع شده با مد به واژه قبل افزوده شده باشد؛ مانند ازان (ازآن)؛ اقران ان (اقران آن).
۶. گاهی «که» به صورت «کی» نوشته شده است. همچنین در کلماتی مانند «آنکه» «که» به صورت «ک» آمده است. ازبهرآنک (بهرآنکه).
۷. حذف همزه در کلماتی مثل درین (در این)، یا تبدیل آن به «د» مانند «بدین» به جای «به این».
۸. حذف همزه در برخی لغات عربی مانند مومنان (مؤمنان)؛ انشا (انشاء).
۹. جدا و پیوسته‌نویسی کلمات: «ب» در همه متن به کلمه بعد آن متصل شده است؛ مانند بزمهریر (به زمهریر)؛ بسختی (به سختی)؛ «است» گاه بدون همزه و متصل به کلمه قبل تحریر شده است؛ مانند خوشترست (خوشتر است)؛ فرشتگانست (فرشتگان است)؛ گاهی هم این حذف همزه با حذف «ه» پایان کلمه قبل همراه است؛ مانند برین جملست (بر این جمله است)؛ دیگر نمونه‌های سرهم‌نویسی: ایشانرا (ایشان را)، اهل بیت (اهل بیت)، جانسپار (جان سپار)؛ گاهی هم جدانویسی دیده می‌شود؛ مانند راه‌نمای آدمیان (راه‌نمای آدمیان)؛ «می» و «همی» در همه‌جا به صورت جدا از فعل آمده‌اند.
۱۰. بی‌نقطه‌نوشتن برخی کلمات: در گذشته، اغلب علما و اهل ادب و تحریر استفاده از نقطه را توهین به فهم خواننده می‌دانسته‌اند. در رسائل العشاق، بیشتر حروف نقطه‌دار بدون نقطه نوشته شده است؛ مانند دلخوش (دلخوش)؛ حای (جای).

۳- اصول نگارش نامه‌های عاشقانه در رسائل‌العشاق

سیفی به دنبال توضیح شیوه کتابت نامه‌های عاشقانه نیست و به جای آن همت خود را صرف آماده کردن متن نامه‌ها برای مخاطبانش کرده است؛^۱ اما در عمل و نیز با ذکر نکاتی که در خاتمه آورده است، آداب نگارش نامه‌های عاشقانه و استرسال را به ما می‌آموزد.

در ادامه، با توجه به نامه‌های موجود در اثر و نیز آنچه نویسنده دربارهٔ مراسلات نوشته است، شیوه نگارش نامه‌های عاشقانه را در سده ششم بررسی کنیم.

۱-۳ موضوع نامه‌ها

رسائل‌العشاق دربردارندهٔ صد نامه در موضوع عشق و وقایع میان عاشق و معشوق است. عنوان‌های این نامه‌ها عبارت‌اند از:

شماره نامه	عنوان نامه	شماره نامه	عنوان نامه
۱	در عاشق شدن به اخبار و اوصاف جمال	۵۰	در باک‌ناداشتن از مخاصمت خصمان
۲	در نظر افتادن	۵۱	در نصیحت و پند و زجر از صحبت ناهلان
۳	در پیوندافتادن	۵۲	در راستی و سازگاری از بیم خصم
۴	در اظهار پیوند	۵۳	در بدگفتن معشوق و خجل شدن از آن
۵	در غایت عشق و مهربانی	۵۴	در عهد و شرایط و موثقی
۶	در خیردادن از حال خویش	۵۵	در بدل‌ناجستن بر عاشق و معشوق پیشین
۷	در پیغام‌دادن عاشق به معشوق	۵۶	در فریفتن عاشق معشوق را
۸	در تقصیر جواب و جانب عاشق را فرو گذاشتن	۵۷	در زبندگی معشوق بدعهد
۹	در تلخی جواب و سخنان مکابره	۵۸	در بلعجی و بدخویی
۱۰	در سخت‌دلی معشوق	۵۹	در مراعات کردن و بازایستادن از بدخویی
۱۱	در سرکشی و خویش‌داری معشوق	۶۰	در بازگرفتن سخن و پیغام و حجاب کردن
۱۲	در ناز و استکبار معشوق بر عاشق	۶۱	در کتمان عشق و استرادب (!؟) مهربانی
۱۳	در بیان عجز عاشق در توبه معشوق	۶۲	در پیداشدن راز
۱۴	در تسلیم کردن و به قضا رضادادن	۶۳	در آنکه اگر نیایی راز پیدا شود
۱۵	در بزرگ‌داشتن عاشق معشوق را	۶۴	در صبرفرمودن معشوق
۱۶	در اشتیاق عاشق به معشوق	۶۵	در شکایت از روزگار
۱۷	در زاری و گریستن عاشق	۶۶	در درازی شب هجران
	در غیرت	۶۷	در کوتاهی شب وصل
۱۸	در بی‌صبری و بی‌طاقتی عاشق در فراق	۶۸	در دریغ و حسرت جدایی
۱۹	در بی‌خوابی عاشق در فراق معشوق	۶۹	در ملالت معشوق
۲۰	در خواب‌دیدن معشوق و صفت خیال او	۷۰	در فراغت معشوق از عاشق
		۷۱	در فراغت عاشق از معشوق

در فراموش کردن معشوق عاشق را	۷۲	در شکایت عشق و سیری نمودن از آن	۲۱
در بدعهدی و بی‌وفایی	۷۳	در ناسپاسی و در آن مقر آمدن	۲۲
در وفای عاشق	۷۴	در ناامیدی عاشق از وصال	۲۳
در یگانگی نمودن با معشوق	۷۵	در امیدواری وصال معشوق	۲۴
در شکایت معشوق	۷۶	در وعده و انتظار عاشق از معشوق	۲۵
در جواب شکایت معشوق	۷۷	در خلاف وعده معشوق به عاشق	۲۶
در شکر و دعای معشوق	۷۸	در راست کردن وعده با عاشق	۲۷
در شکایت فراق و شدت آن	۷۹	در اعتذار عاشق از احضار معشوق	۲۸
در شکر ایام فراق و امیدواری به وصال	۸۰	در بازگشتن معشوق از حضرت عاشق	۲۹
در خرسندی نمودن در فراق	۸۱	در حال وصال و یادکردن تلذذ آن	۳۰
در قناعت نمودن به دیدار دوست	۸۲	در هراس از بیم زوال	۳۱
در بریدن از یاری و به دیگر پیوستن	۸۳	در فراق پس از وصال	۳۲
در شکایت یار پیشین و شکر یار بازپسین	۸۴	در وصال پس از فراق	۳۳
در شکر یار پیشین و شکایت بازپسین	۸۵	در عتاب عاشق با معشوق	۳۴
در عذر بی‌زر (در اعتذار بی‌سیمی)	۸۶	در جواب عتاب عاشق و معشوق	۳۵
در عاشق درویش و معشوق توانگر	۸۷	در طعنه و تهدید عاشق به معشوق	۳۶
در ستایش خط آوردن معشوق	۸۸	در هر جایی بودن معشوق	۳۷
در نکوهش خط آوردن	۸۹	در عذرخواستن از معشوق به تقصیر یار دیگر	۳۸
در تهنیت عاشق معشوق را	۹۰	گرفتن	۳۹
در تعزیت کردن عاشق معشوق را	۹۱	در عذر قبول ناکردن عاشق از معشوق	۴۰
در سفر عاشق و ارتحال او	۹۲	در عذر قبول ناکردن عاشق	۴۱
در سفر معشوق و مفارقت او	۹۳	در پشیمانی نمودن از آزار معشوق	۴۲
در مکاتبت حاضر به غایب	۹۴	در طلب کردن صلح	۴۳
در استرسال عاشق غایب به معشوق حاضر	۹۵	در تازه کردن عشق قدیم	۴۴
در بازرسیدن معشوق از سفر به موضع (مقر) خویش	۹۶	در عاشق شدن معشوق بر دیگری	۴۵
در بازرسیدن عاشق از سفر به موضع خویش	۹۷	در یار دیگر کردن معشوق و عتاب	۴۶
در بیماری معشوق و عیادت از او	۹۸	در گرفتار شدن به دست ناسزا	۴۷
در صحت یافتن معشوق از بیماری	۹۹	در شکایت از خصمان	۴۸
در بیماری عاشق و عیادت	۱۰۰	در تخلیط خصمان	۴۹

۲-۳ تحلیل ویژگی‌های نامه‌های عاشقانه (استرسال) در مقایسه با دیگر انواع مکاتیب با توجه به ویژگی‌های ساختار

سه‌گانه در منشآت فارسی

در متونی که در فن دبیری و آداب ترسل نوشته شده است، به انواع گوناگون نامه مثل رقع، ملطفه، مواصفه، تذکره،

موامره، قصه، منشور، مثال، خلافت‌نامه، فتح‌نامه، عهدنامه، تهنیت‌نامه و تعزیت‌نامه اشاره شده است (میهنی، ۱۳۷۵: ۲۹-۳۰؛ نیز گاوآن، ۱۳۸۱: ۱۸۸-۱۸۹). با این حال در یک تقسیم‌بندی کلی در اغلب متون ترسل، نامه‌ها و منشآت به سه نوع دیوانی، سلطانیات و اخوانیات تقسیم می‌شوند. شیوه نگارش نامه‌های دیوانی و سلطانیات مصنوع و متکلف و اخوانیات ساده‌تر است. اخوانیات نامه‌های محبت‌آمیزی بودند که طبقات گوناگون مردم به یکدیگر می‌نوشتند و جنبه رسمی نداشتند. نویسندگان اخوانیات در گزینش لغات، ابداع مضامین و ترکیبات و آرایش کلام به صنایع لفظی و معنوی، مجال وسیع‌تری داشته‌اند. در این تعریف کلی شاید بتوان نامه‌های رسائل العشاق را از جمله اخوانیات به شمار آورد.

از یک منظر دیگر، منشآت شامل دو دسته هستند: دسته اول نامه‌هایی که به قصد درج در مجموعه فراهم نشده‌اند و کارکرد خارجی و عینی داشته‌اند و حقیقتاً برای مخاطب آن ارسال شده‌اند؛ مانند مکاتیب غزالی، عتبه‌الکتابه، التوسل الی الترسل و... . دسته دوم مجموعه نامه‌هایی هستند که به قصد آموزش نوشته شده‌اند؛ مانند ترسل منصور، وجیزه التحریر، دستور الکاتب، مناظر الانشاء و... (شیخ الحکامی و شعبی عمرانی، ۱۳۹۹: ۱۸-۲۰). از آنجایی که منشآت سده ششم یعنی دبیران سلجوقیان و خوارزمشاهیان به نثر فنی تمایل داشتند، منشآت اغلب آنها را به صورت کتاب، مدون می‌کردند تا سرمشق نویسندگان بعدی شود (شمیسا، ۱۳۹۲: ۱۱۳).

در رسایل و کتاب‌های منشآت و آداب ترسل، ارکانی برای نامه برشمرده‌اند. میهنی (متوفی بین سال‌های ۵۷۶-۵۸۵) به بخش‌های صدرنامه، وصف اشتیاق، رسیدن یا نرسیدن نامه، در سلام و دل‌نمودگی، بیرون‌شدن از نامه، وصیت، نامه در خواستن، در بیان تشبیب و تخلص و کیفیت آن پرداخته است (میهنی، ۱۳۷۵: ۴۳-۶۵). صاحب تحفه جلالیه (تألیف بین سال‌های ۷۰۸-۷۱۶ ق.) شش اصل برای ارکان نامه ذکر کرده است: «بدان که ترتیب نامه‌ها بر شش اصل مبنی است: اول اسم الله - تبارک و تعالی - دوم خطاب، سیم القاب، چهارم دعا، پنجم حکایت، ششم اسم کاتب» (رودگر، ۱۳۸۳: ۳۸). در یک تقسیم‌بندی کلی، نامه‌های رسائل العشاق سه بخش اصلی دارد: مقدمه یا افتتاح یا ابتدای نامه (رکن صدر نامه)؛ رکن کلام یا متن نامه (رکن شرح اشتیاق)؛ خاتمه نامه (رکن ختم مکتوب). این بخش‌ها دارای زیرمجموعه‌ها و ویژگی‌های زیر هستند:

۳-۲-۱ افتتاح یا ابتدای نامه (رکن صدر مکتوب)

صدر مکتوب قسمت آغازین نامه است و به شیوه‌های ذکر جملات دعایی، نعوت و صفات مخاطب، عبارات‌های شاعرانه و مسجع، توصیف بهار و خزان و اشعار عربی و فارسی در مکاتیب و تراسلات دیده می‌شود (خطیبی، ۱۳۶۶: ۴۱۴-۴۲۱). زیرمجموعه‌های این بخش عبارت‌اند از:

۱) عنوان نامه: به بخش آغازین نامه که دربردارنده نام و القاب مکتوب‌الیه و کاتب بوده است، «عنوان» می‌گفته‌اند (شیخ الحکامی، ۱۳۹۹: ۳۹). میهنی در دستور دبیری نوشته است: «از اول، وضع عنوان چنان بوده است کی بر نیمه راست می‌نشته‌اند «من فلان» و بر نیمه چپ می‌نشته‌اند «الی الفلان». بعد از آن برای تواضع و احترام مکتوب‌الیه را نام بر خطاب او تقدیم کردند و بر راست نوشتند و نام کاتب بر جانب چپ» (میهنی، ۱۳۷۵: ۲۴-۲۵). در مناظر الانشاء می‌خوانیم که لفظ اول مکتوب مصدر به حرف باء موحد باشد چنانکه «به حضرت» یا «به جناب» یا لفظ «از» در رکن اول ذکر کاتب درآرند (گاوآن، ۱۳۸۱: ۲۲۶-۲۲۷).

پس از بررسی این قاعده در مکاتبات و منشآت سده ششم، شاید بتوان گفت که در انواع نامه الزامی به ذکر نام

نویسنده و گیرنده نبوده است؛ حتی در نامه‌های دیوانی و سلطانیات هم گاه موضوع جایگزین اینها شده است. از مجموع هفده نامه موجود در مکاتیب سنایی، ده نامه دارای ذکر مرسل‌الیه است؛ برای مثال در عنوان نامه سوم می‌خوانیم «این نامه را به خواجه احمد بن مسعود نویسد» (سنایی، ۱۳۴۱: ۱۸). از هفت نامه دیگر دو نامه عنوان ندارد. آغاز یک نامه افتاده است. چهار نامه دیگر هم که مخاطبشان سرشناس نیستند براساس موضوع عنوان‌گذاری شده‌اند؛ مثل «این نامه به دوستی نویسد به اقتراح مقداری آرد» (همان، نامه سیزدهم: ۹۷). در منشآت خاقانی، گاه نام مرسل‌الیه، گاه نام مرسل و گاه موضوع نامه آمده است. شیوه بهاءالدین بغدادی در هر سه بخش *التوسل الی الترسل* هم به همین شیوه است. بغدادی در بخش اخوانیات در عنوان نامه‌ها، بیشتر از جملاتی مانند «این رسالت به یکی از جمله بزرگان نبشته می‌آید»، بهره برده و در اندکی هم نام مرسل‌الیه را آورده است.

سیفی افزون‌بر شیوه معمول که اشاره شد، به دلیل آنکه برای اثر خود ساختار کتاب را در نظر گرفته است و نامه‌هایش در حکم نمونه و بدون مخاطب مشخص هستند، از ذکر مرسل و مرسل‌الیه پرهیز کرده است؛ بنابراین عنوان به این معنا در آغاز نامه‌ها وجود ندارد؛ بلکه نویسنده موضوع نامه‌ها را در بخش عنوان ذکر کرده است. این شیوه در نمونه نامه‌هایی که در مباحث مختلف در کتاب دستور دبیری گرد آمده‌اند نیز دیده می‌شود.

با این حال در خاتمه اثر، سیفی پیشنهادهای زیبا، دارای وزن و دلچسبی را به مخاطبان خود ارائه داده است که اگر مایل بودند در رکن ذکر مرسل و مرسل‌الیه بیاورند:

«اما اگر خواهند بنویسند از عاشق دلسوز به معشوق دل‌افروز و اگر نه، بنویسند ازین عاشق بی‌یار بدان دلبر غدار و اگر خواهند بنویسند از این یار وفادار بدان ماه جفاکار و اگر نه، بنویسند از عاشق بیچاره به معشوق خونخواره و اگر خواهند بنویسند ازین عاجز حیران بدان عامل نادان (!؟) و اگر نه بنویسند از عاشق گریان به معشوقه خندان و امثال این بسیارست. هرکدام که ایشان را خوش تر آید بنویسند» (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۸۵).

۲) تسمیه: سیفی «بسم الله الرحمن الرحيم» را در آغاز همه نامه‌ها آورده و اغلب پس از تسمیه، جملاتی مانند «و به الحول و القوه»، «و به القوه»، «و به العون»، «و به القوه و الثقه» و... افزوده است. در ذکر این جملات، نویسنده توجهی به رعایت تناسب در انتخاب تسمیه یا جملات بعد از آن با محتوای نامه ندارد. در واقع می‌توان گفت در این بخش به ندرت به «قاعده براعت استهلال» توجه داشته است.

او در خاتمه کتاب آورده است: «در ابتدای نامه که به معشوق خواهند نبشت، بسم الله الرحمن الرحيم بنویسند و بدان ننگند که من در کتاب نوشته‌ام کی رسوم مکاتبت دیگر بود و عهد استرسال دیگر» (همان: ۱۹۳).

سیفی در اینجا دو واژه «مکاتبت» و «استرسال» را در تقابل یکدیگر قرار داده است. واژه استرسال در لغت‌نامه‌های عربی به معنی روان و سلیس بودن، طول و تفصیل دادن، خودمانی و صمیمی بودن (استرسل الی) به تفصیل صحبت کردن و روده‌درازی کردن (استرسل فی الکلام) و... آمده است (رک. آذرنوش، ۱۳۸۰: ۲۳۴؛ سماحت، ۱۳۸۳: ۲۷؛ ابن‌منظور، ۱۳۷۵: ج ۱۱: ۲۸۲). در متون فارسی لفظ «استرسال» یافت نشد. در تاریخ بیهقی و چهار مقاله به جای «استرسال» لفظ «مراسلت» در کنار لفظ «مکاتبت» آمده است. در تاریخ بیهقی می‌خوانیم: «گفتند امیر جز از امروز ما را هرگز دیده است؟ گفت ندیدم. گفتند به هیچ وقت ما را با او و او را با ما هیچ مکاتبت و مراسلت بوده است؟ گفت نبوده است» (بیهقی، ۱۳۷۵: ۳۲۳)؛ «و امیر بغداد که با امیر ماضی صحبت داشت و مکاتبت و مراسلت ازین حدیث بیازرد» (همان: ۵۵۵).

در چهار مقاله در بخش دبیری آمده است: «و البته نگذارد که هیچ غباری در فضای مکاتبت از هوای مراسلت بر

دامن حرمت مخدوم او نشیند» (عروضی، ۱۳۷۵: ۲۱)؛ «و تکبری کرده و خرده‌ای فرو گذاشته و انبساطی افزوده که خرد آن را موافق مکاتبت نشمرد و ملائم مراسلات نداند» (همان: ۲۱).

به این ترتیب به نظر می‌رسد مراد از «استرسال» نامه‌های خودمانی و صمیمانه و احتمالاً از جمله «اخوانیات» باشد که معمولاً با تسمیه یا حمد الهی شروع نمی‌شده‌اند. می‌توان دلیل این امر را در جایگاه والای «بسم الله الرحمن الرحیم» و عظمت و حرمتی دانست که مسلمانان برای آن قائل‌اند. با این توضیح می‌توان از جملات ذکرشده در تاریخ بیته‌ی و چهار مقاله هم برداشت دقیق، متفاوت و تازه‌ای داشت.

البته با توجه به آنکه سیفی در خاتمه، واژه کتاب را چند بار به کار برده است - مانند «نام قایل بر حاشیه کتاب بنویسند» (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۸۵)؛ «بدان ننگرند که من در کتاب نوشته‌ام» (همان: ۳۸۵) - به نظر می‌رسد سیفی در اینجا، لفظ مکاتبت را به معنی نوشته و کتاب به کار برده است.

۳) مقدمه یا صدر نامه: دقت در استفاده از القاب یکی از امور مهم و سفارش شده در نامه‌نگاری منشیان بوده است. صاحب چهار مقاله ضمن توصیه این امر به‌ویژه در نگارش سلطانیات می‌نویسد:

«و در عنوانات طریق اوسط نگاه دارد و به هرکس آن نویسد که اصل و نسب و ملک و ولایت و لشکر و خزینه او بر آن دلیل باشد؛ الا بکسی که درین باره مضایقتی نموده باشد و تکبری کرده و خرده‌ای فرو گذاشته و انبساطی افزوده که خرد آن را موافق مکاتبت نشمرد و ملائم مراسلت بداند درین موضع دبیر را دستوری است و اجازت که قلم بردارد و قدم درگذارد و درین ممر به اقصای غایت و منتهای نهایت برسد که اکمل انسان و افضل ایشان صلوات الله و سلامه علیه می‌فرماید که التکبر مع المتکبر صدقه و البته نگذارد که هیچ غباری در فضاء مکاتبت از هواء مراسلت بر دامن حرمت مخدوم او نشیند» (عروضی، ۱۳۷۵: ۲۱).

محمد نخجوانی نیز معتقد است که «اگر [منشی] شریف را خطاب وضع کند استخفاف کرده باشد و اگر وضع را خطاب شریف، استهزا کرده» (نخجوانی، ۱۳۹۵: ۲۹). میهنی هم بر همین اعتقاد است: «هرکجا محترمی را یاد کنند، دعانکردن و تقصیر در آن اهانت شمارند» (میهنی، ۱۳۷۵: ۱۴).

در رسائل العشاق یاد و دعای معشوق در آغاز همه نامه‌ها وجود دارد. این رکن در یکی از ساختارهای زیر آمده است:

- ذکر دو عبارت در نعت و توصیف خطاب به معشوق و سپس سلام و حرمت یا تخصیص سلام و سپس ذکر جملات توصیفی درباره عاشق و یا معشوق و یا هر دو:

«آرایش بسیط عالم و آسایش ارواح بنی‌آدم مخصوص است به سلام و حرمت این دلشده به‌جان‌آمده که نه از آرایش خبر دارد و نه از آسایش اثر. آرایش جز آن نداند که روی چون زر خویش به لعل و در همی‌آراید و آسایش جز آن شناسد کی آتش دل به آب دیده همی‌نشانند و با این همه شب و روز همی‌گویند که الهی هر روزت آن روی را آراسته‌تر دار و آن دل را آسوده و مرفه گردان بفضلك و کرمک» (سیفی، ۱۳۹۹: ۸۲).

«مونس دل بی‌دلان و غمگسار جان غمگینان مخصوص است به سلام و خدمت این بی‌دل غمگین کی نه دلش را از غمان عشق خلاصی است و نه جانش را از بلاء هجر نجاتی، بی‌جمال معشوق بار عشق همی‌کشد و بی‌امید وصل شراب هجر همی‌نوشد» (همان: ۱۰۶).

- آوردن چند جمله دعایی به‌صورت پیاپی درباره معشوق. گاه تعداد این جملات به شش یا هفت جمله هم می‌رسد:

«بهشت روی آن بهشتی روی همچون بهشت پاینده باد و نعمتش چون نعمت بهشت فزاینده، حور بهشت درگاه او را بنده باد و قصور بهشت بارگاه او را قبه باد. بر دل‌ها همچنان مرغوب باد و در جان‌ها چون حور و قصور و نعمت بهشت محبوب باد» (همان: ۱۸۹).

«سعادت ازلی و عنایت ابدی مقیم حضرت آن مقتداء خوبان و پیشوای نیکوان باد هر زبانی به ثنای او گوینده و هر روانی در رضای او پوینده باد زبانی که جز ثناء او گوید از بن بریده باد و روانی که جز رضای او جوید از بن رمیده باد» (همان: ۳۹).

اغلب میان توصیفات و محتوای هر بخش، تناسب، ارتباط و وابستگی وجود دارد. این امر باعث زیبایی کلام نویسنده شده است. البته مطالب و توصیفات یادشده در صدر نامه در برخی از صد نامه رسائل العشاق، چندان با موضوع و محتوای نامه ارتباط ندارد.

۴) ذکر جمله دعایی یا دعای بر پیامبر و آل او: نویسنده اغلب عبارت «بحق محمد و آله» را در پایان مقدمه و قبل از شروع رکن اصلی نامه آورده است. گاهی هم از جملات سوگندی استفاده کرده است؛ مثل «به حق آنکه روشنایی ماه از آیات قدرت اوست» (همان: ۳۲۸)؛ «به حق آنکه عز عزیزان نتایج الطاف اوست» (همان: ۳۶۷)؛ «به حق آنکه روز مقدر اوست و روزگار مقهور او» (همان: ۲۷۴).

۲-۲-۳ رکن کلام (رکن شرح اشتیاق)

این رکن در رسائل العشاق شامل این قسمت‌هاست:

۱) اما بعد: در همه نامه‌ها، به جز اندکی از آنها، نویسنده با فصل الخطاب «اما بعد» به صورت «اما بعد بفرماید دانستن که» یا «اما بعد بفرماید دانست که» وارد رکن اصلی نامه می‌شود. از جمله استثناءها در این قسمت می‌توانیم به نامه‌های زیر اشاره کنیم:

- در نامه بیست‌وسوم (در ناسپاسی و در آن مقرآمدن) که با هدف عذرخواهی و طلب عفو ناسپاسی گذشته نوشته شده است، جمله «اما بعد معلوم رای عالی آن خداوند است که» جانشین جمله فوق شده است.

- در نامه‌های پنجاه و هفتم (در فریبندگی معشوق بدعهد)، هشتادونهم (در نکوهش خط‌آوردن) «بداند که» و هفتادویکم (در فراغت عاشق از معشوق) «بخواند و بداند که» جایگزین عبارات فوق شده‌اند. موضوع این سه نامه خشم و ناراحتی عاشق از معشوق و احوال او و حتی قصد عاشق بر ترک و دوری از معشوق است؛ بنابراین آوردن «بداند که» و «بخواند و بداند که» به جای جملات محترمانه «اما بعد بفرماید دانستن که» یا «اما بعد بفرماید دانست که»، کاملاً سازگار و مناسب استفاده شده است.

۲) متن نامه: این قسمت، بخش اعظم نامه را در بر می‌گیرد و در واقع «همان موضوع اصلی نامه است که بعد از ذکر القاب، عناوین و ادعیه نوشته می‌شود» (واحد، ۱۳۸۹: ۱۷۸). مطالعه متن رسائل العشاق، ما را به حال و هوای غزلیات عاشقانه می‌برد. این مسئله جدای از موضوع نامه‌ها که بیان مباحث عشقی است، ناشی از علاقه سیفی نیشابوری به غزل در شعر است. سیفی درباره تنوع موضوعات و مضامین کتابش نوشته است: «بسیار اجتهاد کردم تا اغلب وقایع در ضبط و قبض آوردم و مواقع به عدد صد برآمد و در هر واقعه‌ای نامه‌ای انشاء کردم» (سیفی، ۱۳۹۹: ۶).

در همه این صد نامه از مذکر یا مونث بودن معشوق سخن به میان نیامده است. اللفظ «معشوق و معشوقه» هر دو به کار رفته‌اند؛ اما آنچه مطرح است، عملکرد و وقایع و رفتار عاشق و معشوق در تقابل با یکدیگر است. نگاه سیفی

نیشابوری به روابط عاشق و معشوق نگاهی واقع‌گرا و تأثیر گرفته از فرهنگ عامه مردم است. در مقدمه کتاب آمده است: «و اگر ترکی از معشوق در وجود آید که او را در آن قصدی نبوده باشد و از آن غافل بوده او را بدان سرزنش نباید کرد و تجنی نباید نهاد که بیم قطیعت باشد و در این معنی گفته‌اند که «اول القطیعه التجنی» اما اگر معشوق بدخو بود و بلعجی و بی‌وفایی و نامردمی کند، روا بود به طریق طعنه و توبیخ و تهدید و تحویف پیش رفتن و باشد که این معنی سودمند بود. ازبهر آنکه بعضی از مردمان باشند که ایشان را به عنف به دست توان آورد که به لطف و آنجا که عنف و درشتی باید لطف و نرمی سود ندارد» (همان: ۳-۴).

در این صد نامه، عاشق نه بی‌پروایی عشاق برخی از اشعار سبک خراسانی را دارد و نه مانند عاشق سبک عراقی بار فراقی دائمی را تحمل می‌کند. عاشق می‌شود؛ در فراق و وصال می‌افتد؛ در وصف حال خویش به معشوق می‌نویسد؛ گاه به عتاب با معشوق می‌پردازد؛ او را هر جایی می‌خواند و حتی نامه تهدیدآمیز به او می‌نویسد؛ باز عذرخواهی می‌کند؛ به شکوه و شکایت از روزگار و شب هجران و کوتاهی شب وصل و حسرت جدایی می‌پردازد؛ باز به ملامت معشوق متوسل می‌شود و تصمیم می‌گیرد نام او را به زبان نیاورد و از او فارغ شود؛ با توبه معشوق دوباره عاشق، مشتاق دیدار معشوق می‌شود؛ شکر وصال و صبر بر فراق می‌کند؛ برای عیادت او نامه‌ای می‌نویسد و ...

معشوق هم نه کنیز یا غلام سبک خراسانی است و نه چون معشوق سبک عراقی، فرازمینی و دست‌نایافتنی است. انسانی است که گاه در خطاب عاشقانه قرار می‌گیرد؛ از او تعریف و تمجید می‌شود و خود نیز عاشق می‌شود؛ گاه هم ملامت می‌شود و در عتاب قرار می‌گیرد که:

هم بگسلد این رشته طنبور تو نیز هم پخته شود به رز در، انگور تو نیز
بی‌نور شود عارض پرنور تو نیز و آسوده شود عاشق رنجور تو نیز
(همان: ۱۷۶)

او ناز و سنگدلی و تلخی دارد؛ معشوق را فراموش می‌کند؛ بی‌وفایی پیشه می‌گیرد و گاه نیز بر سر وعده با عاشق می‌آید؛ عشق قدیم تازه می‌شود و هزار ماجرای دیگر که در عالم واقع نیز میان عشاق صورت می‌گیرد. ناگفته نماند که سیفی در ترتیب نامه‌ها، نظم خاصی را مدنظر دارد و می‌کوشد به هر موضوعی، یک بار و در یک نامه از دید عاشق و بار دوم و در نامه بعدی از نظرگاه معشوق بنگرد؛ حتی آنجا که به موضوعی خاص معشوق، مانند وصف خط او می‌پردازد، در یک نامه خط معشوق را با دیدی مثبت و زیبایی‌بین می‌ستاید و در نامه بعدی با دیدی انتقادی آن را نکوهش می‌کند (رک. همان: نامه‌های شماره ۹۰ و ۹۱).

۳-۲-۳ خاتمه (رکن ختم مکتوب)

خاتمه آخرین قسمت هر مکتوب است. معمولاً مطالب این بخش در بردارنده دستور، توصیه و سفارش به عمال است و گاهی در بردارنده دعا و آرزو نیز هست که در این صورت با عباراتی مثل «إن شاء الله» و «الله ولی التوفیق» و ... و سپس «والسلام» به پایان می‌رسد (نخجوانی، ۱۳۹۵: ۲۲).

در *رسائل‌العشاق* همه نامه‌ها (به جز پنج نامه ۲۱، ۳۴، ۴۹، ۹۱ و ۹۹) به مصراع، بیت یا ابیاتی پایان یافته است. این ابیات معمولاً در تکمیل یا تأیید کلام آمده است. در خاتمه نامه اول و نامه ۹۹ جملاتی در مفهوم دعا و آرزو نیز دیده می‌شود. در خاتمه نامه اول آمده است: «و هر چند این مراسلت و ترسل ائثال (!؟) و اسهاب و اطناب یافت؛ اعتماد بر

کرم آن خداوندست که إن شاء الله باعث ملال و مبنی نفرت نشود و بدین دعا و ثنا و تمدح اختصار و اقتصار کرده شود» (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۱). در ادامه، کلام با ابیاتی دعایی پایان یافته است. در خاتمه نامه‌های ۶، ۱۰، ۲۵، ۳۳، ۳۷، ۴۱، ۵۵، ۸۷، ۹۴، ۹۵، ۹۷ هم به نوعی به ختم کلام اشاره شده است؛ اما بدون ذکر دعا و آرزو؛ مثال:

«چون طرفی از حال خود یاد کردم بدین بیت ختم کنم...» (نامه ششم، ص ۴۹).

«سخن دراز شد بر این ابیات ختم کنم...» (نامه بیست و پنجم، ص ۱۲۱).

«سخن دراز شد بیش از این نتوان افزود و درد بر درد زیادت نتوان کرد بدین ابیات ختم کنم» (نامه نود و هشتم، ص ۲۷۹).

گاهی هم، نویسنده در پایان کلام به جمع‌بندی مطلب پرداخته است؛ مثال:

«علی‌الجمله در این روزگار هم از عشق پرهیز باید کرد و هم از معشوق دوری باید گزید که اعمار ضایع همی شود و یار وفای به دست نیاید...» (نامه هشتاد و سوم، ص ۳۳۳).

«فذلک این سخن و سر جریده این حدیث آنست که سبب این جدایی درویشی است و علت این رنج و حرمان غم و تفکر بی‌درمی» (نامه هشتاد و ششم، ص ۳۴۱).

در چند جا هم، نویسنده به بیان توقع پرداخته است. این توقعات را می‌توان از نوع «توصیه» و «سفارش» دانست؛ مانند:

«توقع آنست که عزم چنان دارد که آن دولت پیاپی باشد و این سعادت دمام که از جمال دوست هرگز سیر نتوان شد و از وصال معشوق هرگز توشه نتوان داشت و...» (نامه سی و یکم، ص ۱۴۱).

«توقع آنست که این نعمت پیوسته باشد تا بنده به شکرانه بندگی بیفزاید و به فرمان‌برداری زیادت کند که دیدار معشوق در مقابله بهشت نهاده‌اند و خرمی بهشت از آن است که رقم جاودانی بر وی کشیده‌اند نه انعام او منقطع خواهد شد و نه لذات آن مندرس خواهد گشت؛ چنانکه قرآن قدیم خبر می‌دهد لهم فیها نعیم مقیم خالدین فیها» (نامه سی و چهارم، ص ۱۶۰).

«چشم همی دارم که چون کلمات ما مطالعت فرماید و برین معانی واقف شود دل خوش کند و از سر این کراهیت برخیزد و این ابیات از زبان من بر خود خواند...» (نامه شصتم، ص ۲۶۴).

برای تبیین بهتر مطلب، نامه زیر در چهارچوب گفته شده، قرار داده شد:

عنوان نامه	نامه بیست و پنجم در امیدواری وصال معشوق
تسمیه	بسم الله الرحمن الرحیم و به العون
مقدمه	همه، سعادت و سلامت آن روی چون ماه آسمان و آن قد چون سرو بستان باد هر کجا روئیت غلام روی چون ماه او باد و هر کجا سرو قدیست بنده قد چون سرو او باد گردش آسمان به رضای او باد و آرایش بوستان به لقای او باد
جمله دعایی	بحق محمد و آله
اما بعد	اما بعد بفرماید دانست که

رکن
صدرمکتوب

<p>رکن اشتیاق</p>	<p>متن نامه</p>	<p>هر نشیبی را فرازیست و هر دردی را درمانی و یوسف صدیق اگر یکچند بلای زندان کشید عاقبت عزیز مصر شد و زلیخا اگر جوانی در عشق یوسف درباخت سرانجام هم از وصال او طراوت جوانی بازیافت و یعقوب پیغامبر صلوات الله و سلامه علیه اگر مدتی در بیت الأحزان مفقود بود و چشم جهان‌بین به فراق فرزند بیاد داد آخر هم به بوی پیراهن یوسف چشمش روشن گشت و خدای تعالی می فرماید ان مع العسر يسرا از پس هر رنجی راحتی است و بر عقب هر اندوهی شادی. سرمای دیماهی چون به غایت رسد آخر روزی خورشید از برج حمل طلوع کند و فصل فروردین جهان را به تاب آفتاب گرم گرداند و این بنده چون مدتی محنت فراق کشیده است و ضربت هجران به امید شربت وصال تو خورده که همه رنجوران رنج به امید راحت همی کشند و همه درویشان روزگار به طمع توانگری همی گذرانند چون حال چنین است ما نیز خویشتن را عشوه همی دهیم و به امید، روزگار همی گذاریم و همی گوئیم چنانکه سیفی گفته است: نظم</p> <p>نومید نیستم که در غیب کارهاست ما را بهم رساند آخر خدای ما و گاه دل را بدین ترانه تسلی همی دهیم چنانکه ابن‌طلیحه گفته است:^۲</p> <p>ندارم گر کنندم پاره‌پاره من بیچاره جز اوامید چاره اگر اوامید در جانم نبودى به جان تو که ایمانم نبودى باومیدم چنین من نیم زنده که هرگز کس نماند از بیم زنده</p>
<p>رکن ختم مکتوب</p>	<p>خاتمه</p>	<p>سخن دراز شد بیش از این نتوان افزود و درد بر درد زیادت نتوان کرد بدین ابیات ختم کنم چنانک گویند: رباعی</p> <p>خورشید امید من برآید آخر واین بخت شده باز درآید آخر این دردسر رهی سرآید آخر واین یارب من کارگر آید آخر (سیفی، ۱۳۹۹: ۱۱۹-۱۲۱)</p>

۴- نتیجه‌گیری

از بررسی و تحلیل کتاب *رسائل‌العشاق* و *وصایای سیفی نیشابوری* در خاتمه این اثر، مطالب زیر فهمیده می‌شود:

(۱) *رسائل‌العشاق*، دربردارنده صد نامه در موضوع عاشق و معشوق و وقایع اتفاق‌افتاده میان آنهاست که خواننده امروزی را تاحدودی به یاد مکتب وقوع می‌اندازد. نگاه نویسنده به موضوع عشق و معشوق، روان‌شناسانه و منطقی است. در این اثر، عاشق و معشوق نامه‌ها افراد و اشخاص واقعی هستند؛ بنابراین برخورد با آنها باید برخوردی پذیرفتنی و منطقی باشد.

(۲) سیفی به‌شیوه آموزشی و درسی، ارکان و شرایط خاصی برای نامه‌ها مشخص نکرده است؛ اما با مطالعه مجموعه نامه‌ها و دقت در اشارات مؤلف در خاتمه درمی‌یابیم که وی نامه‌ها را با توجه به ارکانی مانند ابتدای نامه (شامل عنوان نامه، تسمیه، مقدمه یا صدر نامه، دعای بر پیامبر اکرم و آل او)، رکن کلام (شامل اما بعد و متن نامه) و رکن خاتمه تنظیم

کرده است. سیفی کوشیده است هر موضوع را یک بار از دید عاشق و بار دیگر از منظر معشوق بررسی کند. (۳) با وجود آنچه گفته شد، نویسنده اثر خود را در ساختار کتاب تنظیم کرده است؛ بنابراین همانگونه که برای اثرش مقدمه (دیباچه)، متن اصلی و خاتمه قرار داده، خود را مؤلف کرده است اگر شعری از شاعری می‌آورد تا حد امکان به نام آن شاعر اشاره کند و نیز از خواننده بخواهد اگر در جایی نام شاعری جا افتاده است، آن را بر حاشیه اضافه کند. او همچنین در آغاز هر بخش (نامه) به ذکر تسمیه پرداخته؛^۳ اما در خاتمه اثر تأکید کرده است که این ساختار مربوط به کتاب است و در عهود استرسال نیست؛ بنابراین هرگاه شخصی بخواهد یکی از این نامه‌ها را برای معشوق یا محبوب یا مخدومی بفرستد، لازم است عنوان «بسم الله الرحمن الرحيم» را از ابتدای آن بردارد؛ زیرا این عنوان، اجل از آن است که در ابتدای هر نامه‌ای قرار بگیرد. سپس برای ایجادنشدن خلل در پیوستگی کلام سفارش می‌کند در رونویسی و ارسال نامه‌ها نام شاعران حذف شود؛ همانگونه که معمول مراسلات است.

پی‌نوشت

۱. در همین روزگار، میهنی نیز در کتاب *آیین دبیری* یا *دستور دبیری* به این کار اقدام کرده است و در فصل دوم کتاب خویش، نامه‌های متعددی در موضوعات گوناگون فراهم آورده است (میهنی، ۱۳۷۵: ۶۵-۱۲۷).
۲. این ابیات در متن *خسرونامه* بخش نامه‌نوشتن گل به خسرو در فراق و ناخوشی آمده است.
۳. *مکاتیب سنایی* نیز دارای این ویژگی است. یعنی ساختار کتاب دارد. دارای دیباچه است و هر هفده نامه آن با بسم الله الرحمن الرحيم شروع می‌شود.

منابع

۱. آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۰). *فرهنگ عربی به فارسی*، تهران: نشر نی، چاپ دهم.
۲. ابن منظور، ابی الفضل جمال‌الدین محمد بن مکرم (۱۳۷۵). *لسان العرب*، جلد ۱۱، بیروت: [بی‌نا].
۳. بغدادی، بهاء‌الدین (۱۳۸۵). *التوسل الی التوسل*، تصحیح احمد بهمنیار، تهران: اساطیر.
۴. بیهقی، ابوالفضل (۱۳۷۵). *تاریخ بیهقی*، تصحیح علی‌اکبر فیاض، مشهد: دانشگاه فردوسی، چاپ سوم.
۵. جهانبخش، جويا (۱۳۹۹). «فردوسی در رسائل العشاق». *فصلنامه آینه پژوهش*، سال سی‌ویکم، ش سوم، ۲۵۳-۲۵۶.
۶. خاقانی، افضل‌الدین بدیل بن علی (۱۳۴۹). *منشآت*، تصحیح محمد روشن، تهران: دانشگاه تهران.
۷. خطیبی، حسین (۱۳۶۶). *فن نثر در ادب پارسی*، تهران: زوار.
۸. شمس قیس رازی، محمد بن قیس (۱۳۱۴). *المعجم فی معاییر اشعار العجم*، تصحیح محمد بن عبدالوهاب قزوینی، [بی‌جا]: مجلس.
۹. ربیعی، سمیه (۱۳۹۱). «سیفی نیشابوری»، *دانشنامه زبان و ادب فارسی*، به سرپرستی اسماعیل سعادت، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، جلد ۴، ۷۵-۷۶.
۱۰. رودگر، قنبرعلی (۱۳۸۳). *تصحیح انتقادی رساله تحفه جلالیه تصنیف حکیم‌الدین محمد بن علی الناموس الخواری* (تالیف بین سال‌های ۷۰۱-۷۱۶ هجری قمری، پایان‌نامه دکتری، به راهنمایی هادی عالم‌زاده و حسین قره‌چانلو، تهران: دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران).
۱۱. سماحت، سهیل (۱۳۸۳). *القاموس المنبسط*، تهران: سبز خامه.

۱۲. سنایی، مجدود بن آدم (۱۹۶۲). مکاتیب، به کوشش نذیر احمد، [بی‌جا]: انتشارات علیگره هند.
۱۳. سیفی نیشابوری، مسعود بن احمد (۱۳۹۹). *رسائل العشاق و وسائل المشتاق*، به کوشش جواد بشری، [بی‌جا]: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سخن.
۱۴. شمیسا، سروش (۱۳۹۲). *سبک شناسی نثر*، تهران: نشر میترا، چاپ دوم از ویراست دوم.
۱۵. شیخ‌الحکمایی، عمادالدین؛ شعیبی عمرانی، محیا (۱۳۹۹). *تحول در آداب کتابت و ترسل*، [بی‌جا]: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سخن.
۱۶. صحرائی، قاسم؛ حسنی جلیلیان، محمدرضا؛ پیران پور، میررضا (۱۳۹۰). «پژوهشی در نامه‌های شاهنامه فردوسی»، متن پژوهی ادبی، ش ۵۰، ۱۳۳-۱۵۷.
۱۷. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۲). *تاریخ ادبیات در ایران*، جلد ۲، تهران: فردوسی.
۱۸. عروضی سمرقندی، احمد بن عمرو بن علی (۱۳۷۵). *چهارمقاله*، به اهتمام دکتر محمد معین، تهران: جامی.
۱۹. عوفی، محمد (۱۳۶۱). *لباب الالباب*، به سعی و اهتمام ادوارد براون، [بی‌جا]: کتابفروشی فخر رازی.
۲۰. گاوآن، خواجه عمادالدین محمود (۱۳۸۱). *مناظر الانشاء، تصحیح معصومه معدن‌کن*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۲۱. گرگانی، فخرالدین اسعد (۱۳۹۰). *منظومه ویس و رامین*، [بی‌جا]: نیک‌فرجام.
۲۲. میهنی، محمد بن عبدالخالق (۱۳۷۵). *دستور دبیری*، به تصحیح سید علی رضوی بهابادی، [بی‌جا]: انتشارات بهاباد.
۲۳. نخجوانی، محمد بن هندوشاه (۱۳۹۵). *دستور الکاتب فی تعیین المراتب*، تصحیح علی‌اکبر احمدی دارانی، تهران: میراث مکتوب.
۲۴. واتابه، ریوکو (۱۳۷۹). «پژوهشی در ساختار مجموعه‌های منشآت دبیری و تحول آیین‌های نگارش در دوره مغول»، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، ش ۳۲، ۲۸-۴۱.
۲۵. واحد، اسدالله (۱۳۷۸). «ترسل و انشای فارسی از آغاز تا قرن ششم»، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز*، ش ۱۷۲، ۱۶۶-۱۲۱.
۲۶. _____ (۱۳۸۹). «مکاتیب دیوانی و آداب آن در عهد سلجوقی»، *تاریخ نامه ایران بعد از اسلام*، سال اول، شماره اول، ۱۶۱-۱۸۱.